

CAPÍTOL 2

La reclamació catalana de 1978 a 2002

A la fi de 1975 moria al llit el general Franco i semblava que podia esfondrar-se la Dictadura que durant gairebé quaranta anys ell havia dirigit de forma cruel. S'iniciava, immediatament, el període de l'anomenada «Transició» cap al restabliment de la democràcia i, en conseqüència, de les possibilitats d'autogovern de Catalunya.

En aquell període s'alçaren de forma incontenible les reivindicacions populars en tots els camps. Malgrat les incerteses i els obstacles que aquella onada trobà ja des dels inicis d'aquella lluita per la llibertat, també es va manifestar la necessitat de conservar el patrimoni documental i, molt concretament, els arxius que la Dictadura havia segrestat als catalans.

Les primeres iniciatives

El conegut historiador i polític Josep Benet, en la seva condició de senador (de fet, el més votat en la història moderna del parlamentarisme espanyol), el 18 de gener de 1978 va presentar una interpel·lació a la Cambra Alta sobre la necessitat de conservar el conjunt del patrimoni documental, sobretot davant les mesures adoptades en aquella circumstància per l'aleshores ministre de l'Interior, Rodolfo Martín Villa, que comportaven la destrucció dels arxius de les organitzacions polítiques que havien lluitat contra la Dictadura. Benet va fer una àmplia defensa del valor dels documents com a material indispensable per elaborar la història en qualsevol etapa i demanava d'ordenar-los amb la participació d'arxiviers i historiadors. La seva crida a salvar la documentació era de caire general i es referia a les organitzacions franquistes que en aplicació d'una Ordre recent de l'esmentat Ministeri estaven cremant els seus arxius. Martín Villa va respondre que no s'havia procedit "a la inutilització de cap classe de document".

La iniciativa de Josep Benet va ser útil per alertar l'opinió pública sobre la necessitat de dedicar atenció al patrimoni documental en un període en el qual la lluita per la recuperació de la democràcia s'emportava prioritàriament les energies socials; malauradament, no va evitar que el ministre de l'Interior fes efectiva la desaparició de gran part del fons documental de les organitzacions polítiques de l'antifranquisme.

Ara bé, en aquells anys de la Transició dominava a Catalunya la voluntat de recuperar els arxius espoliats per Franco per als seus legítims propietaris i la seva conservació. La primera iniciativa parlamentària en aquest sentit va ser presentada el 25 de març de 1980 al Congrés dels Diputats, promoguda per Antoni de Senillosa, del Grup Coalición Democrática, que tenia com a portaveu l'exministre de l'Interior franquista –i encara ara president de la comunitat autònoma de Galícia– Manuel Fraga Iribarne. Es tractava d'una proposició no de llei adreçada al Ministeri de Cultura perquè reclassifiqués el fons dels papers de Salamanca «amb criteris lògics per a la consulta científica» i es reagrupés, per al seu traspàs a la Generalitat de Catalunya. Estava clar, doncs, que durant aquell període els papers de Salamanca calia retornar-los als catalans, però la convocatòria de noves eleccions legislatives va impedir la discussió i aprovació d'aquella proposició i, segurament, la solució d'una qüestió que d'aleshores ençà ha esdevingut una història interminable.

Unanimitat catalana i primera negativa espanyola

El 17 de juliol de 1980 els historiadors Manuel Mundó i Jaume Sobrequés, per encàrrec de l'aleshores conseller de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Max Cahner, van visitar a Salamanca l'edifici on són dipositats els documents segrestats. En l'informe que van redactar-ne hi afirmen: «Hem pogut visitar aquest Arxiu per tal de fer-nos càrrec del seu contingut general i veure el que conté procedent de la Generalitat de Catalunya, de les seves conselleries, departaments, així com d'institucions cíviques, polítiques i culturals i de poblacions de Catalunya». Descriuen que en totes les seccions d'aquella imponent acumulació documental hi havia una molt nombrosa presència de

testimonis de la vida catalana en l'aspecte polític, econòmic, social i cultural. Quant al personal que ho custodiava hi diuen: «Hi treballa només el secretari, senyor Pedro Ruíz Ulibarri (ferit de guerra el 1938; no és del Cos d'Arxius, però el coneix molt bé ja que hi treballa des de fa 40 anys), ajudat per una secretària dos ordenances, i és vigilat per dos números de la gàrdia civil».

Uns mesos després, el 17 de desembre de 1980, el Parlament de Catalunya va fer el primer debat sobre els papers de Salamanca. Josep Benet, ara com a diputat, va plantejar una pregunta sobre aquesta qüestió al conseller Max Cahner. Benet també proposava al Consell Executiu que, a l'hora de fer les gestions necessàries per inventariar i recuperar els fons de la Generalitat, que es troben als arxius de l'Estat i «molt especialment al famós arxiu de Salamanca». Max Cahner, en la resposta a Benet, va concretar quin eren els objectius que el Govern creia prioritaris.

L'11 d'abril de 1983 el diputat Xavier Folch, del Grup Parlamentari del PSUC, va exposar al Parlament de Catalunya una interpel·lació sobre la recuperació dels papers tot criticant la signatura d'un Conveni amb el Ministeri de Cultura, de 22 d'octubre de 1982, per microfilmear el fons documental de la Generalitat. Folch hi argumentava que «en lloc d'anunciar que ha aconseguit el retorn de la part dels arxius de la Generalitat que es troben a Salamanca, ha comunicat la signatura d'un conveni amb el Ministeri de Cultura del Govern central que, al nostre entendre, contradiu totalment aquelles declaracions perquè, en aquest conveni, datat el 22 d'octubre de 1982, el Ministeri de Cultura, comportant-se com si fos el propietari dels arxius, permet només que el Departament de Cultura microfilmi uns arxius, que són propietat irrenunciable de la Generalitat de Catalunya.

El Conseller Max Cahner, en la seva resposta, féu referència a la negativa del Govern de Madrid a la devolució dels Papers: «El punt de partida del Departament se centrava en l'obtenció, òbviament, dels documents originals la propietat dels quals, d'una banda, evidentment, nosaltres creïem que era de la nostra Generalitat, i, d'altra banda, també per a aquella documentació que procedia d'institucions, entitats i persones que foren objecte de decomís en els

anys finals de la guerra i en els posteriors. El Ministeri de Cultura –els diversos ministres i les diverses administracions que es van succeir en el Ministeri de Cultura– es tanca absolutament a la devolució dels originals. (...) El que sí que vam aconseguir aleshores del Ministeri es la concessió –no es freqüent que s’aconsegueixi, però ho vam aconseguir –de cedir una còpia en microfilm– i, a més a més finançada pel mateix Ministeri–, i, això, nosaltres vam creure que podíem acceptar-ho com a primera mesura perquè, almenys, mentre durava la fase de reclamació, els nostres investigadors podien ja disposar a Catalunya de la documentació a través d’aquestes còpies microfilmades.

La següent iniciativa parlamentària fou el debat d’una Proposició no de llei presentada per Josep-Lluís Carod-Rovira del Grup d’Esquerra Republicana de Catalunya. Fou debatuda a la Comissió de Política Cultural el 18 de maig de 1989. El propòsit de l’interpel·lant era clar:

"El sentit de la nostra Proposició és, doncs, aquest: recuperar per al poble de Catalunya allò que li pertany a través de qui en són els seus hereus legítims – les institucions– dels hereus particulars, segons els casos, de manera que aquest material indispensable per comprendre i analitzar la història del nostre país i ser posat a l’abast de tots aquells que en cerquin la consulta, l’estudi i la difusió."

El text d’aquesta Proposició no de llei, que fou aprovada per unanimitat diu:

"Resolució

"El Parlament de Catalunya insta al Govern a continuar, davant les autoritats competents de l’Estat espanyol, els tràmits pertinents per a recuperar el material documental requisat a Catalunya com a conseqüència de la Guerra Civil, per tal que pugui ser consultat, estudiat i difós des de l’Arxiu Nacional de Catalunya i altres organismes de l’Administració pública catalana, en el sentit següent:

"Primer. Realitzant i completant, en cada cas, l’inventari del conjunt dels fons

documentals que, provinents de Catalunya, foren dipositats a l'Archivo Histórico Nacional, secció Guerra Civil de Salamanca.

"Segon. Continuant sol·licitant a les autoritats competents de l'Estat el retorn i el dipòsit a l'Arxiu Nacional de Catalunya dels fons documentals provinents de l'Administració de la Generalitat republicana que ja es troben inventariats.

"Tercer. Consultant amb totes les Administracions públiques de Catalunya, les institucions i els titulars legítims dels fons documentals provinents de Catalunya que es troben dipositats a l'Archivo Nacional, secció Guerra Civil, de Salamanca, per a la futura ubicació dels fons recuperats.

"Quart. Investigant, per mitjà del Departament de Cultura, quins diferents fons documentals i arxius de l'Estat són susceptibles de ser retornats a Catalunya.» Així mateix, el dia 16 de maig havia estat presentada al Congrés dels Diputats una Proposició no de llei per part del Grup Parlamentari de la Minoria Catalana que era signada pel seu portaveu, Miquel Roca i Junyent. El text d'aquesta iniciativa deia:

"El Congrés dels diputats insta al Govern a realitzar els tràmits pertinents, perquè siguin retornats a la Generalitat de Catalunya els fons documentals, classificats i ubicats en l'Archivo Histórico Nacional de Salamanca, que li foren requisats amb motiu de la Guerra Civil."

El 28 de juny, en la Comissió d'Educació d'aquella Cambra, es va debatre. Hi intervingueren els altres Grups Parlamentaris, el representant del CDS es mostrà d'acord a fer la devolució, el Partit Popular també i el PSOE –a través d'un diputat de nom Paniagua– s'hi manifestà en contra, tot dient:

"Crec, senyories, que si a Salamanca hem aconseguit avui tenir un dels millors arxius de la Guerra Civil que existeixen en aquests moments en el món i inclús recuperar documents que eren fora d'Espanya, em sembla que seria un error trencar la unitat en funció de la pretenciositat potser legítima de tenir aquests documents a la Generalitat de Catalunya. (...) El nostre Grup creu capacitat el

fet de no poder recolzar aquesta Proposició no de llei que no entenem bé com altres sectors poden estar d'acord en això. (...) En funció d'això, dels interessos de tots els ciutadans, dels investigadors d'aquest país, la unitat de l'Archivo Histórico de Salamanca, és l'Archivo Histórico Nacional, ha de mantenir-se i, en conseqüència, aquest Grup votarà en contra d'aquesta Proposició."

La votació fou contrària a la devolució dels Papers. En aquell període la majoria absoluta del PSOE resultà aclaparadora i per primera vegada s'hi oposà.

Més negatives a la devolució

El 25 de febrer del 1992 el senador Joaquim Ferrer, del Grup Parlamentari de Convergència i Unió en el Senat, formulà una pregunta en el Ple d'aquella Cambra adreçada al ministre de Cultura Jordi Solé Tura. La pregunta deia:

"Té present el ministre de Cultura, a qui pertany l'Archivo Histórico Nacional de Salamanca, retornar a la Generalitat de Catalunya la documentació que la repressió política de la Dictadura li arrabassà.» El ministre Solé Tura en respondre digué: «He de dir-li que personalment estic totalment d'acord amb el fons del que vostè ha plantejat. (...) Sembla perfectament raonable, justificat i just que, una vegada restablertes les legitimitats, les coses tornin exactament al lloc d'on no havien d'haver sortit. Sobre això, per consegüent, estic plenament d'acord. L'únic problema que existeix, i és un problema seriós i no tinc perquè ocultar-li, és una qüestió tècnica."

L'11 de novembre el Grup d'Esquerra Republicana de Catalunya al Parlament de Catalunya presentava una Proposició no de llei "sobre la recuperació del material documental requisat a Catalunya com a conseqüència de la Guerra Civil." En l'exposició d'aquesta iniciativa a la Comissió de Política Cultural, Carod-Rovira hi deia: "...ens sembla, francament, fregant el límit de la vergonya col·lectiva, que allò que el franquisme va unir per la força, ara la democràcia no ho pugui separar per l'exercici de la llibertat."

Molt diferents foren dos debats que es produïren al Congrés dels Diputats en els mesos següents i que acabaren amb dues negatives del PSOE a fer efectiva la devolució dels Papers. La primera succeí a la Comissió d'Educació i Cultura on va debatre's una Proposició no de llei presentada per Izquierda Unida-Iniciativa per Catalunya. Era un text signat per Rafael Ribó que deia: "El Congrés dels Diputats insta al Govern a procedir a la devolució de la documentació dipositada a l'Archivo Histórico de Salamanca a la Generalitat de Catalunya per al seu dipòsit a l'Arxiu Nacional de Catalunya."

Pel Grup Català intervingué Pere Baltà que defensà la Proposició objecte de debat tot posant com a exemple el retorn que s'havia produït el 22 de desembre de 1989 de l'Arxiu Fotogràfic del Comissariat de Propaganda a partir d'una Moció presentada en el Senat per Convergència i Unió. Acabà la intervenció assenyalant un dels problemes de fons que impedièn la devolució dels Papers: "La nostra impressió és que el problema, la no devolució d'aquests documents a Catalunya, no es produeix des de l'àmbit polític, és des de l'àmbit politicotècnic, és a dir, des dels primers càrrecs dels arxius de l'Estat espanyol que fan que el que és un patrimoni reconegut, segons criteris de la UNESCO i segons tots els criteris que puguem posar sobre la taula –perquè tots ens convencerien d'això– fan, repeteixo, que aquests documents que constitueixen una reparació històrica no vagin a Catalunya." El Partit Popular, a través del diputat Gómez-Alba Ruiz, s'hi mostrà en contra i així mateix es manifesta el PSOE que era, encara, el partit majoritari. Feta la votació el Partit Popular i el PSOE aconseguiren rebutjar la Proposició no de llei.

Uns mesos més tard, el 14 de juny de 1994 va debatre's en el Ple del Congrés dels Diputats una nova Proposició no de llei presentada, aquesta vegada des del Grup Mixt, per Pilar Rahola d'ERC. Conscient que feia uns mesos que s'havia debatut aquesta qüestió, Rahola, hi deia: «Un dia l'Estat de Dret retornarà l'arxiu de la Generalitat al poble de Catalunya, el seu legítim propietari. Com més aviat es faci, abans tancarem una ferida que a Catalunya és oberta, i que mantindrem oberta fins a recuperar aquesta part del nostre patrimoni».

En el torn dels altres grups, per part de Convergència i Unió hi intervingué Pèrre Baltà que raonava: «De quina unitat d'arxiu se'ns parla? Que és el que es trencarà amb la devolució d'aquests documents? Estem parlant d'unes raons fonamentals en la justícia i en el dret. Encara més, es tracta de la reparació moral d'un espoli efectuat per la violència de les armes. Des de la prepotència d'un guanyador a qui la història ha vençut." Per part del PSOE intervingué, novament, el diputat Caldera. De la seva argumentació, semblant a la que ja havia utilitzat uns mesos enrere, cal destacar-ne: "Sigui quina sigui la ubicació de l'Archivo Histórico Nacional, senyories, l'Administració general seria l'única responsable de la custòdia. En conclusió, es clarament un arxiu de titularitat i gestió estatal."

En qüestió d'uns mesos la reivindicació catalana a la devolució dels Papers acabava de rebre en dues ocasions la negativa com a resposta.

Molt a prop de la devolució

En les eleccions legislatives al Congrés i al Senat de 1994 el PSOE va perdre la majoria absoluta i aquest fet afavorí que Convergència i Unió pactés una sèrie d'acords a canvi de donar suport puntual a aquell Govern amb majoria relativa. Entre aquests acords hi havia el retorn del fons documental de la Generalitat dels anys trenta. El Consell de Ministres del 17 de març del 1995 fou informat de l'imminent acord de devolució i la premsa ja ho anuncià com a fet. *El País*, en les pàgines dedicades a Catalunya anunciava l'endemà: «El Govern retorna a la Generalitat els arxius de la Generalitat republicana» i detallava que «el Consell de Ministres decidí ahir, després de 15 anys de llargues discussions, que tornin a Catalunya els originals de l'arxiu històric de la Generalitat republicana, confiscats el 1939 per les tropes franquistes com a botí de guerra. (...) L'Arxiu Nacional a Sant Cugat, acollirà els originals procedents de Salamanca». Malauradament, el Govern del PSOE afeblit per altres problemes i escàndols no va ser capaç de resistir les tensions que es desfermaren tot seguit.

L'alcalde de Salamanca, el socialista Jesús Málaga, anunciava que defensaria «amb unghes i dents la unitat de l'arxiu»; igualment, Julián Lanzarote, president del PP a Salamanca anunciava en roda de premsa que estava disposat a «impedir físicament que surti qualsevol document de rellevància històrica» (*La Vanguardia*, 21/03/1995). El dia 21 la ministra Alborch, en vistes de la reacció que s'estava produint va fer marxa enrere i va optar perquè fos el Parlament espanyol qui decidís el que podia haver resolt una ordre ministerial. Des d'aquell dia, l'alcalde Jesús Malaga «ordenava al cap del cos policíac que vigilés dia i nit els accessos de les instal·lacions. En l'ordre cursada, després del Ple extraordinari, demanà als agents que donessin avís si detectaven sortida de documents». (*ABC*, 23/03/1995) En acabar una reunió entre la ministra Alborch i l'alcalde Málaga, aquesta afirmà «que en l'últim Consell de Ministres, el Govern havia aprovat la petició de la Generalitat plantejada en diverses ocasions. És una devolució als legítims titulars dels documents i no hi ha cap raó per negar la restitució». (*El País*, 24/03/1995). L'alcalde Málaga convocà per al dia 30 de març una "manifestació silenciosa que recorrerà diversos carrers de la ciutat i culminarà davant la seu de l'Archivo Histórico Nacional". (*La Vanguardia*, 25/03/1995).

El dia 30 de març es realitzà a Salamanca la manifestació de protesta per la devolució de la documentació. «La manifestació, que va començar puntual a les 20:30 hores del vespre i que va fer el recorregut previst molt ràpidament, l'encapçalava una gran pancarta que minuts abans penjava del balcó principal de l'edifici de l'Ajuntament. A la pancarta s'hi podia llegir: "La ciudad de Salamanca en defensa de l'archivo Histórico Nacional". Entre 15.000 i 25.000 persones formaven la convocatòria, la més gran registrada a la ciutat, segons fonts municipals. Aquestes mateixes fonts van arribar a parlar de 55.000 manifestants. Sigui com sigui, la plaça Mayor era plena a vessar. La manifestació va ser encapçalada per les principals autoritats polítiques i culturals de la ciutat, amb l'alcalde Málaga al capdavant.» (*Avui*, 31/03/1995) A part de llegir-se un manifest per part de l'alcalde també intervingué l'escriptor Torrente Ballester. En la seva allocució convidà a la gent a "tenir amor al que és vostre per dret de conquesta". Lògicament aquestes paraules produïren una

considerable irritació a Catalunya i l'endemà, quan Catalunya Ràdio li féu una breu entrevista a Torrente Ballester, que aleshores tenia 84 anys, va dir: "Jo no em referia a aquests arxius de la Generalitat. Jo em referia als arxius salmantins pròpiament dits. A l'arxiu de la catedral, a l'arxiu de la Universitat, als arxius dels col·legis majors..., que és el que és realment salmantí. El de més esta ací, però no és d'ací."

"Aleshores, per quin motiu sortiren al carrer els salmantins?"

"No ho sé. Jo no vaig sortir amb ells. A mi em vingueren a cercar a casa (...) Em digueren que digués unes paraules perquè restés l'Arxiu de Salamanca i res més."

"Vostè deixaria marxar els arxius de la Generalitat ?"

"Escolti, però es que ací no hi ha res. Segons m'han dit, ací no hi ha res que tingui a veure amb la Generalitat republicana. Ací el que hi ha es el referent a les Brigades Internacionals, crec".

El 4 d'abril, Felipe González encara reafirmà en el programa "Hoy por hoy" de la *Cadena Ser* «que estava absolutament d'acord amb el procés de restitució de la documentació catalana confiscada a la fi de la Guerra Civil, "però també insistia en supeditar la devolució a les anàlisis i estudis que s'han de dur a terme per veure si hi ha cap inconvenient des del punt de vista tècnic i científic". Era evident, que començava a cercar una excusa per no fer efectiu el retorn dels Papers.

Noves negatives a la devolució

El 25 d'abril del 1995, el senador Julián Lanzarote, del Grup Popular – actualment alcalde de Salamanca–, féu una pregunta en el Ple adreçada a la ministra Alborch en la qual li demanava una resposta rotunda sobre si l'Archivo «seguiria a Salamanca». Alborch contesta dient-li: «Jo li asseguro que amb

tota seriositat i amb tot rigor anem a cercar aquest consens perquè crec que aquest tema mai no ha estat abordat, ni en el si del Parlament ni en altres fòrums, amb la complexitat que aquest tema planteja." Aquell mateix dia la ministra Alborch havia rebut de l'alcalde de Salamanca 97.000 signatures contra el retorn dels Papers a Catalunya.

El 10 de maig el senador Lanzarote tornà a la càrrega, ara presentant una Moció en el Ple del Senat. El debat fou aspre, Lanzarote arribà a defensar la unitat de l'Archivo de Salamanca fonamentant-ho en lleis dictades en plena guerra de 1936-1939. La Moció fou rebutjada però la devolució dels Papers era evident que havia entrat novament en un carreró sense sortida. La ministra Alborch continuà fent declaracions aparentment positives però amb el clar desig d'anar guanyant temps. Així, a Santa Coloma de Gramenet hi deia, el 4 de maig, que la Sección Guerra Civil de l'Archivo Nacional continuaria a Salamanca «amb independència que a través de solucions de concòrdia alguns documents es traslladin a Catalunya» (*El Periódico*, 05/05/1995).

La qüestió de la devolució dels Papers entrava en una situació idèntica a la que s'ha produït tantes vegades. Els partits d'àmbit estatal opinen sobre l'afer en funció del que consideren els seus interessos més immediats i sovint, fins i tot, contradient-se amb declaracions positives que en un moment o altre han fet sobre la justícia de la devolució, però, tots incapaços de defensar amb energia el fons de la qüestió.

Un nou intent: la comissió d'experts

El Ple del Congrés dels Diputats del 28 de maig de 1996 va debatre i aprovar una Proposició no de llei presentada pel Grup Parlamentari Mixt, concretament, per Pilar Rahola, d'Esquerra Republicana de Catalunya. Després d'un llarg debat i d'incorporar-hi diverses esmenes s'aprovà un text que deia:

«El Congrés dels Diputats insta al Govern a impulsar els treballs de la comissió d'experts que es constituí en l'anterior legislatura perquè en el termini de sis mesos elevi un informe sobre la documentació generada per la Generalitat de

Catalunya durant la Segona República que es troba dipositada a l'Archivo Histórico de Salamanca i proposi les solucions per a la seva ubicació, tot garantint amb els mitjans tècnics idonis la integritat de 'arxiu.»

Podia semblar que s'obria una possibilitat per al retorn, però dos dies després Margarita Vázquez de Parga –que continuava com a subdirectora general dels Archivos Estatales, confirmada ara pel Govern del PP– feia unes declaracions que no presagiaven res de positiu: «Crec que la Comissió pot servir d'ajuda. No crec que sigui el moment de pronunciar-se, però com tots els arxiviers que conec, sóc totalment contrària a la desmembració de l'Archivo» (El País, 30/05/1996). La comissió d'experts fou creada el 10 de juliol per la Junta Superior de Archivos presidida per la que era ministra de Cultura, Esperanza Aguirre, i prenia la forma de «subcomissió específica». N'eren membres els historiadors Santos Julià, Antonio Elorza, Javier Tusell i Josep Fontana i comptaven «amb l'assessorament d'altres experts com Margarita Vázquez de Parga i Fernando Rodríguez Lafuente, director general del Libro». (*La Vanguardia*, 11/07/1996).

L'11 de setembre, Javier Tusell acusava al ministeri de Cultura de «presa de pèl» a la comissió d'experts en considerar que el Departament que dirigia Esperanza Aguirre «es pren les coses amb una “*pachorra increíble*” i no facilita la documentació necessària per estudiar la qüestió». (*El País*, 01/09/1996) El secretari d'Estat de Cultura, Miguel Ángel Certes anuncià «que obriria un expedient informatiu per comprovar si hi va haver alguna negligència que provoqués “el retard en la tramitació dels textos –informació tècnica sobre inventaris– demanats per la Junta General d'Arxius per pronunciar–se sobre el trasllat a Catalunya dels documents que reclama la Generalitat”» (*Avui*, 16/09/1996). Uns dies després, Margarita Vázquez de Parga anunciava «que deixava el càrrec de màxima autoritat en arxius del Ministeri de Cultura en els darrers deu anys» (*Avui*, 18/09/1996). Havia estat l'autèntic obstacle que havia boicotejat totes les iniciatives que durant aquell període s'havien intentat.

El 27 de novembre la comissió d'experts donava per llest l'informe tècnic que en els punts cinquè i sisè deia:

«Cinquè. Aquesta Comissió, en el límit marcat de les seves competències científiques, i atenent a la consulta que li ha estat formulada pel Congrés dels Diputats, sempre que els informes jurídics ho permetin, d'acord amb el text

constitucional (art. 149, 1.28; art. 132.3 de la Constitució i art. 28.2 de la Llei de patrimoni històric), planteja la possibilitat d'efectuar un dipòsit de documentació, actualment en la Sección Guerra Civil de l'Archivo Histórico Nacional, en la institució arxivística que s'elegeixi d'acord amb la Generalitat de Catalunya, com a òrgan d'Estat que és.

»Sisè. El contingut precís d'aquest dipòsit hauria de ser decidit pel Patronat, una vegada escoltada la Comissió Tècnica integrada pels membres designats pel Patronat i per la Generalitat.»

La reacció tornà a manifestar-se ràpidament: Juan José Lucas, president de Castella i Lleó declarà que «el seu govern recorrerà si es traslladen els documents» (*El País*, 28/11/1996) i l'alcalde de Salamanca assegurà que el trasllat «suposaria disgregar un arxiu constituït legalment» (*Avui*, 28/11/1996). L'endemà, el PSOE i IU de Salamanca es van sumar a la posició de l'Ajuntament de la ciutat i de la Junta de Castella i Lleó. (*Avui*, 29/11/1996). Era, realment «un diàleg de sords», com qualificà la situació Enric Ucelay Da Cal, catedràtic d'Història de la Universitat Autònoma de Barcelona. (*Avui*, 30/11/1996).

Josep Fontana, tres anys després, en comprovar que no s'havia fet el més mínim esforç per aplicar l'informe tècnic ho analitzava així: «Existia un conflicte, se'ns demanà una solució als que érem en la Junta d'Arxius i la donarem. No s'ha intentat aplicar-la. No hi ha voluntat política, per la composició del Parlament. Fa sis anys el PP no tenia majoria absoluta i necessitava CiU» (*La Vanguardia*, 09/11/1999). Uns mesos més tard un fet demostrava com n'era, de possible, la devolució de documents catalans que després de la guerra de 1936-1939 havien estat segrestats. El reial Decret 616/2001 retornava a la Generalitat una seixantena de documents produïts per Laia Films, productora que havia estat creada la tardor de 1936. Era un nou cas que demostrava la reaccionària posició que es mantenia respecte als Papers. D'una altra banda, el 12 de febrer de 2002 el lehendakari Ibarretxe i el president Pujol, en un acte al Palau de la Generalitat, presidien el retorn d'importants documents del Govern català del període 1933-1940 que durant el franquisme havien estat conservats en els arxius del Partit Nacionalista Basc i que posteriorment havien estat classificats a la seu de la Fundació Sabino Arana.

Aquest acte de retorn d'un fons d'interès extraordinari fou agraït pel president

Pujol, que recordà que es responsabilitat del PSOE i del PP «desarmar les veus que s'emparen en el dret de conquesta per defensar la permanència de la documentació en el salmantí Archivo de la Guerra Civil» (*El País*, 13/02/2002). Però, de moment, han preferit amagar-se darrere la manca de coratge democràtic i mantenir el botí de guerra.

La Comissió Tècnica Estat-Generalitat

Al llarg de l'any i mig que van durar els treballs de la Comissió Tècnica pactada entre el Ministerio de Cultura i la Conselleria homòloga de la Generalitat de Catalunya per a buscar un compromís sobre els fons catalans conservats en el ja cèlebre Archivo de Salamanca, els quatre integrants d'aquella entitat –els professors Antonio Morales, Carlos Dardé, Borja de Riquer i Joan B. Culla– van mantenir un pacte de discreció per poder afavorir la troballa del consens. Aquest no va ser per fi possible, però en qualsevol cas l'anomenada Comissió Tècnica va finalitzar la seva tasca i tots van recuperar, pel que fa als polèmics papers, llur llibertat d'expressió. En aquest sentit, doncs, van començar a circular articles d'opinió i reportatges –o «publireportatges» , com en va dir Culla– en diversos mitjans de comunicació, com el cas del signat a *El País* per Miguel Ángel Jaramillo –director de l'Archivo de Salamanca– i única font de la qual s'alimentava el text periodístic. La notícia seria que el dipòsit documental helmàntic «ha donat el gran pas cap a la seva renovació. Ha modernitzat de tal forma les seves dotacions que els arxius estan disponibles per a consultar a través d'Internet». Internet? Com s'explica, si això fos veritat –si més no parcialment–, que entre febrer de 2001 i juny de 2002, ningú –ni el citat director, ni la direcció general d'Archivos, ni el Ministerio de Cultura– n'hagués informat la Comissió Tècnica que estava debatent sobre el caràcter i la cronologia dels documents conservats a Salamanca? Com, si aquests registres estaven disponibles en línia, pot entendre's que el propi Ministerio proporcionés als comissionats, com a únic material de treball, l'inventari «*de la Sección Político-Social Barcelona*» i l'inventari «*de la Sección Político-Social Lérida*» treballats elaborats per policies i guàrdies civils el 1948!, plagats d'errors i

precaris fora mida? Una de dues: o bé això d'Internet és un rumor, o bé es va voler boicotejar la tasca de la Comissió Tècnica negant-li instruments de treball fonamentals... Deixem a criteri dels lectors escollir, entre les dues interpretacions, la que els sembli més plausible.

Per altra banda, i dintre d'una estratègia general confusionària i intoxicadora, el senyor Jaramillo sostenia, a *El País* de l'1 de juliol, que els equips franquistes de «recuperació documental» –llegeixi's espoli– que van donar lloc al fons de Salamanca, no es confiscaven el 1937-1939 d'arxius complets, sinó només de «documents prèviament seleccionats per a aportar informació sobre persones», la qual cosa és falsa d'arrel. Tals equips arrambaven amb tot, incloent-hi cartells, llibres o aquella bandera catalana que algú ja havia vist el novembre de 1975, protegint encara de la pols una vella màquina d'escriure. Quina classe de selecció prèvia explicaria la presència, entre el que es va confiscar, dels papers de la Unió Republicana de Valls de 1890, del Centre Republicà de Reus des de 1886, del Casino Republicà d'Igualada des de 1893, de correspondència de la Companyia Transatlàntica o de documents del Foment del Treball Nacional datats el 1925? Volia tal vegada el franquisme exigir responsabilitats polítiques amb 40 o 50 anys de retroactivitat? Pensava per ventura ficar en el mateix sac repressiu a rojos, separatistes, naviliers i empresaris del Foment? O passa més aviat que don Miguel Ángel Jaramillo ens pren per ximples?

Finalment, hi ha entre les explicacions donades pel director de l'Archivo de Salamanca una altra fal·làcia majúscula, i és la que es va publicar en la peça intitulada «Un antiguo error convertido hoy en polémica». Segons aquest text, l'origen del plet i de la reivindicació catalana va estar en l'error del Ministerio de Cultura, el desembre de 1982, d'agrupar i permetre que arxivers catalans cataloguessin tota la documentació de la Generalitat fins aleshores dispersa i barrejada –com és norma d'aquella casa– en l'interior de gairebé 2.000 lligalls. El senyor Jaramillo hi menteix per partida doble: primer, perquè sap perfectament que la reclamació catalana no se circumscriu als papers de la Generalitat, sinó a tots els produïts a Catalunya; i, segon, perquè coneix al detall que les demandes de devolució de l'espoli van començar a deixar-se sentir el 1977-1978, en què van prendre estat parlamentari a través d'una moció d'Antoni de Senillosa el 1979 i no han cessat des d'aleshores, en totes

les legislatures i per part de tot l'arc polític. Això sí, el conte que reunir en un bloc els documents de la Generalitat va ser una equivocació, alguna cosa de falsa i artificial, desvetlla la que ha estat la peça mestra en la tàctica defensiva de l'arxiu: mantenir la caòtica barreja de fons, la inextricable confusió de procedències geogràfiques, institucionals i cronològiques dels papers, amb el grotesc argument que cal respectar l'ordenació «original», quan no hi va haver tal ordenació, sinó una mera i precipitada acumulació.

Si, amb l'arrencada de la transició democràtica i el desmantellament de la Delegación Nacional de Servicios Documentales, els papers de Salamanca van passar ràpidament a dependre del Ministerio de Cultura i es van constituir (maig de 1979) en Sección Guerra Civil de l'Archivo Histórico Nacional, la reclamació catalana no va anar a la saga d'aquestes disposicions governamentals. Després que diversos articles de premsa haguessin fet conèixer el tema a l'opinió pública, el diputat barceloní per Coalició Democràtica Antoni de Senillosa va presentar ja al Congrés una moció devolucionista el mes de maig de 1979; un any després era el seu cap de files, Manuel Fraga, qui subscribia una proposició no de llei instant el Govern espanyol a reclassificar amb la major urgència els fons de San Ambrosio, tot «atenent a criteris lògics per a la consulta científica», i a restituir a la Generalitat de Catalunya «aquells documents que van constituir, en el seu moment, els arxius de la mateixa».¹

Al llarg dels tres lustres següents, les iniciatives parlamentàries, les gestions intergovernamentals i els contactes tècnics per a obtenir la tornada a Catalunya de la documentació catalana retinguda a Salamanca van ser in comptables. Ja que l'Administració central invocava com a obstacle el desordre i la falta de catalogació regnants en el controvertit fons, el 1982 Generalitat i Ministerio de Cultura van signar un conveni en virtut del qual –i amb cost a càrrec de la primera– arxivers professionals van extreure de la massa documental salmantina i van reclassificar tots els papers vinculats a l'administració i al Govern de la Generalitat entre 1931 i 1939: en total, 507 lligalls. N'existeix un inventari rigorós² i, des de 1993, una còpia microfilmada a l'Arxiu Nacional de

¹ Boletín Oficial de las Cortes Españolas. Congreso de los Diputados. I Legislatura, núm. 340-I, 16 d'abril de 1980.

² M. TERESA DÍEZ DE LOS RÍOS SAN JUAN et al., Inventari de la documentació de la Generalitat de Catalunya al Archivo Histórico Nacional, secció Guerra Civil, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1992.

Catalunya (ANC). La resta dels documents catalans van romandre sotmesos al caos primigeni.

Per fi, en la seva reunió del 17 de març de 1995, el Consell de Ministres presidit per Felipe González va acordar retornar a Catalunya els fons de la Generalitat dipositats a Salamanca. En la conjuntura politicoelectoral del moment, la decisió va aixecar furibundes crítiques partidistes i va ser interpretada en la ciutat castellana com un greuge territorial fins al punt de suscitar, aquell 30 de març, una gran manifestació de protesta amanida amb invocacions al «just dret de conquesta». La tempesta, en tot cas, va bloquejar l'acord governamental – mai publicat en el BOE–, i el trasllat de l'assumpte a l'agenda política local i regional va enfortir encara més les resistències corporatives i gremialistes a qualsevol restitució.

Després del canvi polític de 1996, i sempre a l'empara de criteris suposadament tècnics, la hipòtesi de la devolució va ser aviat reemplaçada per la d'un eventual «dipòsit» que salvaguardés, en tot cas, la titularitat de l'arxiu salmantí sobre els documents. No obstant això, la iniciativa estatal de major pes en aquesta fase va ser el Real Decreto 426/1999, de 12 de març, pel qual, després de ponderar «la transcendència de la Guerra Civil en la Història d'Espanya, així com la dels anys que la van precedir i els posteriors», es transformava el de Salamanca en Archivo General de la Guerra Civil Española. A pesar de tan solemne rètol, el «nou» arxiu no devia comportar cap trasllat cap a Salamanca de fons militars, diplomàtics o uns altres, relatius també a aquella guerra i dipositats avui a Madrid, Àvila, Alcalá de Henares, Guadalajara o Segòvia; sí que representava, en canvi, un blindatge legal afegit enfront de les reclamacions catalanes.

Amb tot, i mentre persistien tant a Madrid com a Barcelona les iniciatives parlamentàries al voltant del problema, el juny del 2000 els titulars de Cultura dels governs català i central van convenir crear una Comissió tècnica i paritària d'experts que –en paraules de Pilar del Castillo– «veiés si alguns documents, des de la perspectiva del Ministerio i sense afectar al principi d'unitat de l'arxiu, podien tenir una seu en un altre lloc, en aquest cas a Catalunya».³ Constituïda a finals d'aquell any, aquesta Comissió va treballar fins el mes de juny de 2002 en el consens que devien ser dipositats a Catalunya una part dels polèmics documents, si bé no va ser possible l'acord ple sobre la quantia física i la graella cronològica del dipòsit. De tot plegat en van resultar dos dictàmens distints, però no antagònics, ambdós olímpicament desestimats pel Patronato de l'Archivo que, en la seva reunió del 22 de juliol de 2002, va acordar «no adoptar cap iniciativa quant a una possible sortida de documents de l'Archivo, pel que estima resolta la qüestió». A pesar del general rebuig que aquesta postura va merèixer des de Catalunya, la ministra de Cultura i el Partit Popular van ratificar en clau parlamentària, durant el setembre del mateix any, la seva decisió de donar l'afer per tancat.⁴

³ Resposta de la ministra Del Castillo a una pregunta del senador de l'Entesa Catalana de Progrés, Carles Bonet; Diario de Sesiones del Senado, 21 de novembre de 2000.

⁴ Vegeu Diario de Sesiones del Senado, 11 i 24 de setembre de 2002.